

УДК 339.13:338:631.155

Горлачук О.А.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Тернопільського національного економічного університету

Горлачук М.А.
кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ГЕНЕЗИСУ РЕГІОНАЛЬНО-ПРОСТОРОВОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ПРОДУКЦІЮ

THEORETICAL ASPECTS OF THE REGIONAL SPACE PRICING GENESIS FOR THE AGRICULTURAL PRODUCTION

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів генезису регіонально-просторового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. З позицій логіко-історичних засад докладно висвітлено концептуальні аспекти теорії просторової ціни Й.Г. фон Тюнена, який вперше теоретично та математично обґрунтував вплив просторового фактору ціноутворення в сільськогосподарському виробництві. Висвітлено необхідність врахування транспортних витрат як невід'ємної складової методичного підходу до регіонального ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Ключові слова: регіонально-просторове ціноутворення, регіональне ціноутворення, аграрний ринок, сільськогосподарський ринок, генезис регіонального ціноутворення.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов генезиса регионально-пространственного ценообразования на сельскохозяйственную продукцию. С позиций логико-исторических основ подробно освещены концептуальные аспекты теории пространственной цены Й.Г. фон Тюнена, который впервые теоретически и математически обосновал влияние пространственного фактора ценообразования в сельскохозяйственном производстве. Освещена необходимость учета транспортных расходов как неотъемлемой составной части методического подхода к региональному ценообразованию на сельскохозяйственную продукцию.

Ключевые слова: регионально-пространственное ценообразования, региональное ценообразование, аграрный рынок, сельскохозяйственный рынок, генезис регионального ценообразования.

ANNOTATION

The article is devoted to the study of theoretical aspects of the genesis of regional-spatial pricing on agricultural products. From the standpoint of logical-historical principles, the conceptual aspects of the theory of spatial price of J.H. von Thünen, who for the first time theoretically and mathematically substantiated the influence of the spatial price formation factor in agricultural production, are exhaustively covered. The necessity of taking transport expenses into account as an integral part of the methodical approach to regional pricing on agricultural products is highlighted.

Key words: regional-spatial pricing, regional pricing, agrarian market, agricultural market, genesis of regional pricing.

Постановка проблеми. Методичні підходи до регіонально-просторового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію повинні базуватися на методологічній основі, яка уможливає його адекватне, об'єктивне відображення у теоретичному та прикладному аспектах, а

саме дає змогу проводити аналіз цін на сільськогосподарську продукцію, їх структури та змісту; забезпечує визначення варіантів формування регіональних цін на єдиних наукових підходах, принципах для всіх рівнів системи цін та супроводжує практичну реалізацію відповідної концепції ціноутворення на рівні окремих регіонів.

Складність дослідження ціноутворення і цін, особливо на регіональному рівні, що у своїй взаємодії становлять механізм ціноутворення, полягає, власне, у відсутності єдиної теорії ціни, здатної слугувати як методологічне обґрунтування ціноутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині деякі економісти висловлюються взагалі проти необхідності використання будь-якої теорії ціноутворення на сучасному етапі [1, с. 8; 2, с. 19]. Тому фактично й досі не вдалося створити не лише концепцію регіонального, але й будь-яку іншу несуперечливу концепцію ціноутворення, виходячи з єдиного методологічного підходу [3, с. 47].

Натомість класики світової економічної думки, серед яких слід відзначити насамперед У. Петті, Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміта, Д. Рікардо, Й. фон Тюнена, К. Маркса, М. Туган-Барановського, А. Маршала, М. Кондратьєва, О. Чаянова, В. Леонтєва, значну увагу приділяли науковому дослідженню важливих аспектів вартісно-цінових, розподільчих та рентних відносин. З цієї точки зору особливо актуальним є теоретичний аналіз генезису регіонально-просторового ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є спроба наукового дослідження теоретичних аспектів генезису регіонального ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. На фоні досліджень А. Сміта, Д. Рікардо з його принципом порівняльних переваг в міжрегіональній торгівлі та теорії ренти за місцем роз-

ташування особливо вирізняється очевидною своєрідністю і самостійністю дослідження проблем економічного простору Й.Г. фон Тюненом [4, с. 10]. Становлення теорії розміщення виробництва прийнято пов'язувати з виходом у 1826 р. першої частини його головної наукової праці «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки, або Дослідження про вплив хлібних цін, багатства ґрунту і витрат на землеробство» [5, с. 20; 6, с. 42; 7, с. 7; 8; 9; 10]. Наукові здобутки Й.Г. фон Тюнена були першим досвідом регіональних наукових досліджень, які він проводив на базі власного аграрного господарства розміром 465 га у маєтку Теллов поблизу Росток [10, с. 4]. Й.Г. фон Тюнена вважають піонером сучасної регіональної та аграрної економіки [8, с. 13; 4, с. 10], крім того, він першим розпочав використовувати граничні величини і граничні методи в аналізі економічних процесів, заслужено вважаючись попередником неокласичної теорії маржиналізму [8, с. 12]; поєднав дедуктивний метод, теоретичний аналіз і емпіричну статистику, що пізніше стало основою для розвитку самостійної галузі знань – економетрії [10, с. 6].

До беззаперечних наукових здобутків німецького вченого належить: 1) теорія розміщення (локалізації) виробництва (теорія сільськогосподарського штандорту); 2) теорія диференційної ренти за місцем знаходження; 3) теорія інтенсивності сільськогосподарського виробництва (граничної продуктивності); 4) математична теорія заробітної плати і визначення відсоткової ставки. При цьому протягом вже майже двох століть, як і в часи своїх сучасників, які мало звертали уваги на наукові праці Й.Г. фон Тюнена [10, с. 5], залишаються практично непоміченими наукові розвідки вченого, що окремо присвячені проблемам ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Так, у 1818 р., за декілька років до видання свого фундаментального наукового доробку, Й.Г. фон Тюнен завершив роботу над працею «Про причини, які визначають ціну зерна, та про вплив накладних витрат на землеробство» (“Über die Ursachen, die den Getreidepreis bestimmen, und über die Wirkung der Auflagen auf den Ackerbau”) [10, с. 7].

Вже там міститься ідея про «ізолювану державу», щоправда, для цього використовується термін «ідеальна держава». Стосовно процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію вченим було визначено певні рестриктивні параметри, які дали змогу змодельовати просторову складову ціноутворення: 1) існує один-єдиний міський ринок збуту сільськогосподарських товарів, що перебуває у центрі території; 2) ринкова ціна на продукцію визначається попитом, який залежить від кількості жителів міста та знаходиться у певному співвідношенні до пропозиції; 3) на ринок доставляється зерно (жито) однакової якості; 4) до-

ставка зерна супроводжується транспортними витратами (гужовий транспорт), які зростають за ступенем віддаленості виробників від ринку; 5) просторові ціни виробників визначаються умовами постачання «на місці – господарський двір» (“Loco-Hof-Preise”) і є функцією, залежною виключно від відстані господарства до ринку збуту.

Логіка Й.Г. фон Тюнена була такою: просторові ціни на сільськогосподарську продукцію в окремих центрах гомогенного регіону ізольованої держави знижуються внаслідок зростання транспортних витрат зі збільшенням відстані між центром виробництва до ринку збуту. Іншими словами, ціна кожного продукту в будь-якій точці простору відрізняється від його ціни в місті на величину транспортних витрат, які є прямо пропорційними вазі вантажу і віддаленості перевезення [11, с. 30-32]. Проте особливість цієї просторової моделі ціни Й.Г. фон Тюнена полягає в тому, що зі збільшенням відстані перевезення вантажу ціна виробника сільськогосподарської продукції зменшується до тих пір, поки взагалі не буде дорівнювати нулю талерів. Тобто в регіональному центрі виробництва, транспортні витрати до якого співпадають з величиною ринкової ціни на продукцію в місті, ціна виробника визначатиметься таким рівнянням: $p = 0$ талерів. У всіх рівновіддалених від міського ринку регіональних центрах ціни на сільськогосподарську продукцію будуть такими ж самими – лінії однакових цін (ізоціни) мають форму кілець, в центрі яких розташовано місто [10, с. 8-9].

Слід зауважити, що 100 років потому О. Чаянов незалежно від Й.Г. фон Тюнена використав аналогічний підхід під час дослідження системи ізоцін як просторової характеристики організації ринку жита і ціноутворення на ньому, щоправда, безпосередньо застосувавши метод за прикладом Гумбольда, який той використовував для вивчення температур в кліматології, з метою дослідження економічних явищ, а саме ринкової кон'юнктури «економічної погоди» [12, с. 110-113].

Регіональна диференціація цін на сільськогосподарську продукцію, яка в гомогенному просторі ізольованої держави зумовлена транспортними витратами, має вирішальне значення у формуванні земельної ренти.

Й.Г. фон Тюнену вдалося розвинути теорію земельної ренти, не будучи знайомим з працями Д. Рікардо з цього питання [7, с. 9; 13, с. 44].

Якщо Д. Рікардо вдалося обґрунтовано довести вплив різної продуктивності ґрунтів, тобто «природного розміщення», на формування диференційної ренти за родючістю, то Й.Г. фон Тюнен за допомогою своєї моделі ізольованої держави та просторової ціни розкрив зміст формування диференційної ренти за місцем знаходження, зумовлену сільськогосподарським штандартом, тобто «економічним розміщенням» виробництва. Німецький вчений вперше

обґрунтував на основі безпосередніх розрахунків фактичних показників господарської діяльності (10-річна вибірка середніх значень розвитку сільськогосподарського виробництва у маєтку Теллов) системний виклад теорії земельної ренти за місцем знаходження.

На нашу думку, Й.Г. фон Тюнену слід завдячувати також як основоположнику теорії просторової ціни на сільськогосподарську продукцію, тому що він вперше теоретично та математично обґрунтував вплив просторового фактору ціноутворення в сільськогосподарському виробництві. Оскільки розмір диференційної ренти за місцезнаходженням як різниця між виручкою і витратами залежить від рівня ціни виробника, диференціація просторових (регіональних) цін зумовлює диференціацію земельної ренти за місцем знаходження, тобто зі збільшенням віддалі до ринку збуту за інших рівних умов розмір земельної ренти на одиницю площі сільськогосподарських угідь зменшуватиметься. Регіональний центр сільськогосподарського виробництва, в якому ціна виробника на продукцію співпадає з розміром транспортних витрат по доставці її на ринок збуту, є крайньою просторовою точкою ізольованої держави, далі якої виробництво сільськогосподарської продукції є економічно не вигідним. Саме тут пролягає межа землеробства, що зумовлена просторовою диференціацією цін, за якою починається, за висловом Й.Г. фон Тюнена, «некультивоване дике поле» [9].

Зв'язок між цінами на сільськогосподарську продукцію і різними регіонами особливо виявляється тоді, коли між ними здійснюється товарообмін. Здійснення реальних торговельних операцій неможливе без використання транспорту. Практично включно до XIX століття високі транспортні витрати суттєво обмежували торгівлю сільськогосподарською продукцією. В сучасний період не розвинення транспортної інфраструктури може також становити значні перешкоди міжрегіональному та внутрішньому регіональному товарообміну.

В 1969 р. К. Кларк, автор терміна «валовий національний продукт», повідомляв, що перевізники зерна у Східній Африці отримують за кожну тонну перевезеного на 1 км зерна 12,4 кг збіжжя [14]. Таким чином, доставляючи вказаний товар в розмірі 1 т на відстань 80 км, перевізник вимагав би весь обсяг перевезеного вантажу як оплату своїх послуг. У випадку такого роду високих транспортних витрат товарообмін зосереджується в дуже малому радіусі, практично не перевищуючи 20 км. За цих обставин йдеться навіть не про внутрішньо регіональну, а про локальну торгівлю, не говорячи вже про можливий міжрегіональний чи міжнародний статус торговельних взаємовідносин, тобто це реальний приклад прояву концепції «ізолюваної держави».

Стосовно цього слід зауважити, що з розвитком ринкового господарства протягом XIX століття більш інтенсивною стала міжнародна

торгівля сільськогосподарською продукцією, яка пододала межі внутрішньо регіональних та міжрегіональних різниць перш за все шляхом оптимізації вартісно-цінових співвідношень, зокрема в частині транспортних витрат, поглиблюючи сьогодні ще більше інтенсивність ціноутворюючих та товарообмінних процесів.

Тисячоліття тому, як вказує В. Бернстайн, з континенту на континент перевозили лише найдорожчі товари, а саме шовк, золото і срібло, прянощі, дорогоцінне каміння, фарфор та ліки [15, с. 7]. Нині ж можна констатувати, що майже всі основні види агропродукції представлені в міжконтинентальному товарообміні. Це відбулось також через зменшення плати за перевезення вантажів і удосконалення ціноутворення. Так, якщо у 1820 р. транспортування зернових з Північної Америки до Європи коштувало майже половину вартості перевезеного вантажу в тодішніх цінах на зерно, то цей показник завдяки використанню пароплавів після 1875 р. становив лише 16% від загальної вартості перевезеного збіжжя [16]. Зменшення вартості фрахту відкрило шлях для трансатлантичної торгівлі зерном і спонукало до дослідження нових ціноутворюючих процесів. Сьогодні трансатлантичні транспортні витрати у торгівлі зерном не перевищують 7-8% від його загальної вартості. Між тим розмір фрахту по доставці зерна з Нового Орлеану до Роттердаму становить 5-15 дол. США за 1 т, що менше, ніж витрати на аналогічну відстань перевезення континентальними дорогами в ЄС [17, с. 120].

Отже, врахування транспортних витрат є невід'ємним методичним підходом до регіонального ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Вплив цього чинника в процесі ціноутворення може бути суттєвим під час встановлення регіональних цін на товарну продукцію сільського господарства.

Ринковий фундаменталізм, який останніми десятиріччями опанував вітчизняну теоретичну дискусію, присвячену проблемам реформування ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, практично втратив на науковому горизонті розгляд територіально-регіональних відмінностей, які характерні для сільського господарства і ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Незважаючи на це, в нашій країні самостійно склалися стійкі регіональні відмінності у рівнях цін на сільськогосподарську продукцію. Так, в Україні немає встановлених державою цінових поясів, але активно функціонують стихійно сформовані цінові пояси [18, с. 80].

Висновки. Значний розмах регіональної варіації цін приводить до деструктивних процесів передусім у розвитку спеціалізації, формуванні доходів сільськогосподарських виробників, можливостях інвестиційної діяльності і, зрештою, до звуженого типу економічного відтворення. Як наслідок, досі в Україні існують не лише підприємства, райони, але й цілі регіони в масштабах областей, в котрих виробництво сільсько-

господарської продукції є абсолютно збитковим, що додатково підтверджує необхідність удосконалення регіонального ціноутворення. Тому з метою розв'язання вказаних проблем економічного розвитку, окрім ринкових, потрібно запроваджувати також регіональні інструменти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Економічне обґрунтування регіонального ціноутворення повинно здійснюватись на основі зважених методологічних і методичних підходів згідно з формуванням кількісно та якісно нових продуктивних сил, змінами структури аграрного виробництва, змісту і характеру сільськогосподарської праці, її продуктивності, що значною мірою залежить від сучасних регіональних особливостей розміщення та спеціалізації аграрного виробництва, досягнутого рівня продуктивності ґрунтів і тварин, а також інших чинників процесу відтворення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тормоса Ю. Ціни та цінова політика: [навчальний посібник] / Ю. Тормоса. – К.: КНЕУ, 2001. – 122 с.
2. Шкварчук Л. Ціноутворення: [підручник] / Л. Шкварчук. – К.: Кондор, 2006. – 460 с.
3. Ливии Баччи М. Демографическая история Европы / М. Ливии Баччи; пер. с итал. А. Миролюбовой. – СПб.: Александрия, 2010. – 304 с.
4. Тодосійчук В. Регіональна економіка: [підручник] / В. Тодосійчук. – Вінниця: ВДАУ, 2008. – 434 с.
5. Регіональна економіка та природокористування: [навчальний посібник] / [А. Голіков, О. Дейнека, Л. Позднякова, П. Черномаз]; за ред. А. Голікова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
6. Гранберг А. Основы региональной экономики: [учебник для вузов] / А. Гранберг. – 4-е изд. – М.: Гу-ВШЭ, 2004. – 495 с.
7. Міжрегіональні диспропорції та регіональне зростання: [монографія] / [В. Семенов, О. Михайлюк, В. Олійник]; за ред. В. Семенова. – О.: Атлант, 2011. – 150 с.
8. Anderegg R. Die klassisch-liberale Agrarpolitik / R. Anderegg. – Köln, 1996. – 180 p.
9. Isolierten Staat in Beziehung auf Wirtschaft und Nationalökonomie oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/thuenen_staat_1826
10. Herlemann H.-H. Agrarpolitik. Die Landwirtschaft im Wirtschaftswachstum / H.-H. Herlemann; Verlag Franz Vahlen GmbH. – Berlin und Frankfurt. M., 1961. – 191 p.
11. Гаврилов А. Региональная экономика / А. Гаврилов. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 239 с.
12. Чайнов А. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / А. Чайнов; редкол. сер.: Л. Абалкин (пред.) и др. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
13. Гранберг А. Основы региональной экономики: [учебник для вузов] / А. Гранберг. – 4-е изд. – М.: Гу-ВШЭ, 2004. – 495 с.
14. Clarc C. Problems of Subsistence Agriculture / C. Clarc // Zeitschrift für ausländische Landwirtschaft. – 1969. – Bd. 8. – P. 241.
15. Бернштейн У.Дж. Великолепный обмен: история мировой торговля / У.Дж. Бернштейн; пер. с англ. И. Летберга. – М.: АСТ, 2014. – 508 с.
16. Weber A. Long-Term Geographical Changes in International Agricultural Trade / A. Weber // Quarterly Journal of International Agriculture. – 1984. – Bd. 2. – № 2.
17. Welternährung: welche Verantwortung hat Europa? / [H.-G. Burger, R. Rupalla, H.H. Teutenberg] // rsg.: DLG e.V. [Red./Lektorat: Hans-Georg Burger]. – Frankfurt, M., Band 106. – 2012. – P. 120.
18. Ціноутворення: теорія та практикум: [навч. посіб.] / [Є. Агєєв, Т. Шахматова, С. Піча]. – Львів: Новий Світ – 2000, 2012. – 374 с.